

5 ANALYZOVANÉ PRAMENY

Materiál pro slovoslednou analýzu této monografie představují staročeské prozaické⁹⁶ texty, jejichž období vzniku se klade přibližně od poloviny 14. století do konce 15. století. Primárním cílem předkládaného spisu je tedy soustředit se na popis a výklad slovosledu posesivních zájmen v nejstarších doložených fázích češtiny. I když nesledujeme vývoj v mladších obdobích (tj. od 16. do 19. stol.), neztrácí se tím z naší práce dynamický aspekt, neboť se zabýváme texty, jejichž vznik může být od sebe vzdálen přibližně sto padesát let. (Kromě toho se stará čeština během 15. stol. podstatným způsobem proměňovala.) Očekáváme tedy, že i navzdory této redukci na jednu vývojovou etapu češtiny mohou být zachyceny vývojové změny (podobný postup zvolily i jiné v poslední době vzniklé práce zabývající se vývojem češtiny v jednom vývojovém údobí, jako např. Zikánová 2009, Kosek 2011 a Vykypělová 2013). Nicméně předpokládáme, že výsledky dosažené v této práci se v budoucnu stanou základem dalšího výzkumu provedeného na textech češtiny střední doby, 19. stol. a 1. pol. 20. stol., který pak umožní celistvě popsat celkový vývoj slovosledu posesivních zájmen od doby staročeské do současnosti.

Stará čeština představuje období, jehož počáteční a koncové mezníky bývají zpravidla kladeny do let 1150–1500 (Havránek 1936; 1980; Večerka – Šlosar 1979; Večerka – Šlosar – Dvořák – Malčík 2009; Pleskalová 2001; Vintř 2001; Kosek 2011; Newerkla 2011; NESČ: Heslo *Periodizace vývoje češtiny*). Je tedy zřejmé, že naše analýza (od pol. 14. – do konce 15. století) postihuje relativně krátké období z celé etapy staré češtiny, nicméně tento nepříznivý fakt plyne ze skutečnosti, že doklady nejstarších prozaických staročeských textů jsou datovány právě až od poloviny 14. století.

96 Památky veršové produkce jsme vyloučili, jelikož jejich slovosled silně podléhá rytmické, melodické a rýmové výstavbě textu.

Během uvedeného období dochází k bouřlivému rozvoji spisovného jazyka, který postihuje všechny jeho oblasti. Kromě zásadních změn zasahujících zvukový a morfologický plán jazyka se zejména projevují změny syntaktické stavby a slovní zásoby plynoucí z nových vyjadřovacích potřeb spisovného jazyka a z rozvoje společnosti (srov. Havránek 1980; Večerka – Šlosar – Dvořák – Malčík 2009; Vintř 2001; ESČ: Hesla *Čeština doby husitské, Čeština 14. století*). Z tohoto důvodu je stará čeština (stejně jako později čeština střední doby) výrazně ovlivněna latinou a němčinou. Vliv obou jazyků se uplatňuje odlišně, a to v závislosti na jednotlivých oblastech: v intelektuální sféře (tj. církevní komunikace, vzdělávání, věda) se dominantně uplatňuje latina, v oblasti řemesla, obchodu, městského života či v oblasti každodenních potřeb němčina (o vlivu obou jazyků na češtinu více viz dále).

Období, které je v předkládané práci analyzovanými prameny pokryto, v zásadě počíná rokem 1344–1346, do něhož je kladen vznik *Knihy rožmberské*⁹⁷, konec je pak časově umístěn do roku 1508, jímž je datován opis rukopisu Petra Chelčického *O trojím lidu řeč* (jeho originál je ovšem starší, zpravidla bývá zařazován do období konce první poloviny 20. let 15. století).

Výběr památek koncipujeme pokud možno tak, aby reprezentoval všechny stylové sféry, v nichž byla čeština 14. a 15. století užívána. Shromážděný jazykový materiál tedy zahrnuje biblické překlady, konkrétně se jedná o novozákonní texty Evangelium sv. Matouše, Skutky apoštolů a starozákonní text Genesis 1. a 2. staročeské biblické redakce. Jako hlavní reprezentant první biblické redakce byla vybrána *Bible olomoucká* (1416/1417), přestože by se snad mohlo jevit jako vhodnější zvolit nejstarší český biblický překlad, tj. *Bibli drážďanskou*. Tento první český biblický překlad jsme ovšem nezvolili ze známých důvodů – vzhledem k nepříznivému osudu, který tuto bibli postihl (viz např. Kyas 1997, s. 38), se z celého kodexu dochovalo jen torzo textu (asi 1/3 celého rukopisu), tudíž by výsledky, které bychom výzkumem tohoto rukopisu získali, neumožňovaly přímou komparaci excerptovaných dat ze zvolených biblických knih. Pouze v případě Matoušova evangelia do okruhu analyzovaných textů zařazujeme rovněž text obsažený v *Bibli drážďanské*, neboť vzhledem k tomu, že text Matoušova evangelia nebyl do *Bible olomoucké* (mladšího revidovaného opisu *Bible drážďanské*) převzat z *Bible drážďanské*, ale ze staročeského textu Evangelia sv. Matouše s homiliemi (z 50. let 14. století), umožňuje nám srovnání těchto dvou rukopisů konfrontovat texty, mezi nimiž není přímá vazba (tedy mezi původní verzí a jejím revidovaným opisem), jak je tomu u ostatních biblických knih. Vedle toho v případě Skutků apoštolů je analýza doplněna rovněž o prvoredakční text *Bible litoměřicko-třeboňské* (v zásadě se shodující s textem *Bible olomoucké*), jelikož tato biblická kniha reprezentuje v *Bibli olomoucké* již text druhé biblické redakce. Jako zástupce druhé biblické redakce jsme zvolili

97 Nejstarší vrstva bývá někdy kladena již na konec 13. století. Výklad o problematice dataci *Knihy rožmberské* ve své disertační práci podává N. Štachová (2009, s. 98).

Bibli mlynářčiny reprezentující mladší „skupinu“ textů této redakce – a to z toho důvodu, aby tak mezi jednotlivými překlady vznikl delší časový odstup, který by mohl napomoci odhalit případné vývojové trendy analyzovaných slovosledných jevů. Vzhledem k povaze zkoumaného fenoménu by bylo jistě příhodné realizovat výzkum na veskrze původních staročeských prozaických textech. Bohužel období, jímž se v této práci zabýváme, disponuje jen velmi nízkým počtem původních prozaických textů; k dispozici tedy máme převážně jen památky nepůvodní, více či méně závislé na výchozím, především latinském pretextu. Seznam analyzovaných textů v alfabetském řazení je předložen v níže uvedené tabulce.⁹⁸

Většina analyzovaných textů je převzata z diachronního korpusu *Staročeská textová banka* (oddíl *Edice*). V případě ostatních textů pracujeme s jejich knižními edicemi (viz tabulku 1). Kratší texty (do 50 normostran) jsou analyzovány celé, v případě textů delších (nad 50 normostran) je zkoumání omezeno sondou o rozsahu cca 50 normostran v textovém editoru Word, řádkování 1, velikost písma 12. Pro analýzu jevů doložených ve zkoumaných pramenech nedostatečně využíváme rovněž korpusu *Staročeská textová banka*, pro srovnání zjištěného staročeského stavu se stavem v moderní češtině pracujeme zejména s korpusem SYN2010.

Seznam analyzovaných textů	Datace památky / analyzovaného rkp.	Zdroj	Zkratka památky / analyzovaného rkp.	Žánr
<i>Bible drážďanská</i> (Evangelium sv. Matouše)	60. léta 14. st.	Kyas (ed., 1981)	BiblDrážď	bible
<i>Bible litoměřicko-třeboňská</i> (Skutky apoštolů)	1409-1414	Kyas (ed., 1985)	BibLitTřeb	bible
<i>Bible mlynářčina</i> (Evangelium sv. Matouše, Genesis, Skutky apoštolů)	70. léta 15. st.	MS	BibIMlyn	bible
<i>Bible olomoucká</i> (Evangelium sv. Matouše, Genesis)	1416/1417	Kyas (ed., 1988)	BibIOl	bible
<i>Cestopis tzv. Mandevilla</i> (překl. Vavřínc z Březové)	pol. 15. st.	VW	CestMandM	cestopisná próza
<i>Dcerka nebo O poznání cesty pravé k spasení</i> (Jan Hus)	1414	VW	HusDcerkaH	nábožensky vzdělávací próza
<i>Dvanáctero užitků přijímání z kalicha</i> (Jakoubek ze Stříbra)	1432/1433	VW	JakKal	nábožensky vzdělávací próza
<i>Gesta Romanorum</i>	1473	VW	GestaM	zábavná próza
<i>Hvězdářství krále Jana</i>	pol. 15. st.	VW	Hvězd	odborná próza

98 V kapitole 7 *Slovesled posesivních zájmen v NP, vztah slovosledu a žánrové příslušnosti analyzovaných textů* je uvedený soubor pramenů vzhledem k analyzovanému tématu mírně rozšířen o některé další staročeské texty, ty však figurují právě jen v této kapitole. Excerpovaná data rovněž nejsou zahrnuta do celkového počtu analyzovaných dokladů (viz kapitolu 13 *Závěr*).

Seznam analyzovaných textů	Datace památky / analyzovaného rkp.	Zdroj	Zkratka památky / analyzovaného rkp.	Žánr
<i>Kniha rožmberská</i>	?1344-1346	Brandl (ed., 1872)	Rožmb	právníká próza
<i>Kronika trojánská</i>	1469	VW	TrojK	krásná próza
<i>Lékařství neznámého františkána</i> (rkp. NKXVIIIB18)	pol. 15. st.	VW	LékFrantA	odborná próza
<i>Olomoucké povídky</i>	2. pol. 15. st.	VW	PovOl	krásná próza
<i>O trojím lidu řeč</i> (Petr Chelčický)	1508	VW	ChelčLid	nábožensky vzdělávací próza
<i>Řeči nedělní a sváteční</i> (Tomáš Štíttný, rkp. A)	14./15. st.	VW	ŠtitSvátA	nábožensky vzdělávací próza
<i>Sbírka pojednání z oboru ženského a dětského lékařství</i>	2. pol. 15. st.	VW	LékŽen	odborná próza
<i>Snář</i> (Vavřinec z Březové, část <i>Astrologie</i>) (rkp. S)	1471	VW	BřezSnářS	odborná próza
<i>Staré letopisy české</i> (rkp. A)	pol. 15. st.	VW	LetA	historická próza
<i>Tkadleček</i> (rkp. B)	2. pol. 15. st.	VW	TkadlB	krásná próza
<i>Výklad Otčenáše</i> (Jan Hus)	zač. 15. st.	VW	HusVýklKrátK	nábožensky vzdělávací próza
<i>Život Krista Pána</i> (rkp. E)	1497	VW	KristE	krásná próza

Tabulka 1 Seznam analyzovaných pramenů

Vzhledem k tomu, že řada stč. památek vznikla pod přímým nebo bezprostředním vlivem latiny, snažíme se v naší práci srovnávat stč. znění s podobou jeho latinského pretextu. Avšak činíme tak jen v těch případech, kdy je známá a dostupná verze latinského pretextu: zejména u biblického textu (byť s jistými omezeními),⁹⁹ dále pak u staročeských *Gesta Romanorum*¹⁰⁰ a *Trojánské kroniky*¹⁰¹. U ostatních památek lze o otázce vlivu latiny více méně pouze spekulovat, přímé doklady pro

99 Komparace latinské verze bible a verze staročeského překladu však nemusejí být zcela spolehlivé, neboť ani v tomto případě neznáme vždy přímé latinské rukopisy, jichž jsou staročeské texty překladem. Pro srovnání textů první redakce s latinskou předlohou užíváme (ve shodě s doporučením V. Kyase (1997, s. 52) v případě Nového zákona vydání Wordsworth, I. – White, H. I. (eds.) (1889–1898). *Novum Testamentum Domini nostri Christi Latine secundum aditionem Hieronymi*. Oxford; v případě Starého zákona edici Quentin, H. (ed.) (1926). *Biblia sacra iuxta vulgatum versionem ad codicum fidem iussu Pii PP. XI. Librum Genesis*. Roma. Pro srovnání textů 2. biblické redakce již užíváme stuttgartského vydání Vulgáty: Weber, R. – Gryson, R. (eds.) (1983). *Biblia Sacra: iuxta vulgatum versionem*. Stuttgart.

100 Pro srovnání s latinskou verzí užíváme edice Oesterley, H. (ed.) (1872). *Gesta Romanorum*. Berlin. Pro citování latinské památky používáme pro zjednodušení své vlastní zkratky (GR), jsme si však vědomi nepřesnosti takového užití.

101 Latinský text čerpáme z edice Griffin, N. E. (ed.) (1936). Guido de Columnis: *Historia destructio-*

naše domněnky scházejí. To lze ovšem vztáhnout také na původní staročeská díla. Jak už bylo zmíněno v úvodu, většina autorů v této době literárně činných své vzdělání získala v latinských školách a jejich vlastní tvorba často zahrnovala dvě linie – latinskou a českou. Lze tudíž předpokládat, že jejich autorský jazyk byl ovlivněn latinou, a to i v případech, kdy psali původní české texty. Jelikož nám chybí jazykové povědomí mluvčích tohoto období a ani nemáme nástroje, jak ho zkoumat, můžeme se o způsobu a míře tohoto latinského vlivu pouze dohadovat. O vlivu němčiny v tomto období lze v souvislosti s německou literární produkcí a přítomností německé menšiny v českých zemích rovněž uvažovat,¹⁰² avšak vzhledem k okolnostem, že vyjma staročeského textu *Tkadlečka*, který, jak již bylo dříve prokázáno (viz Heidenreichová 1937), vznikl poměrně nezávisle na svém německém pretextu *Ackermann aus Böhmen*, a *Cestopisu tzv. Mandevilla* (jehož německý pretext jsme bohužel neměli k dispozici), většina památek nemá svůj pretext německý, ale latinský, otázka vlivu němčiny není již v této práci podrobněji zkoumána.

S podobným metodologickým problémem, tj. vlivem latiny na češtinu, se vyrovnávala Š. Zikánová (2009, s. 12–13), která ve své práci o syntaxi humanistické češtiny hodnotila cizojazyčné vlivy na českou syntax a slovosled jako plně internalizované a začleněné do systému jazyka (např. jako speciální podsystém odrážející určitý stylový příznak). V období, které je v naší práci podrobeno zkoumání, však dochází ke konstituování spisovného jazyka, a proto je podle našeho soudu potřeba s vlivy latiny coby externím faktorem podílejícím se na rozvoji jazyka počítat.¹⁰³

nis Troiae. Cambridge. Pro citování latinské památky používáme pro zjednodušení své vlastní zkratky (HDT), jsme si však i v tomto případě vědomi nepřesnosti tohoto užití.

102 Vliv němčiny na češtinu se předpokládá zejména na lexikální úrovni za velmi pravděpodobný. Na úrovni vývoje fonologické a syntaktické stavby češtiny je míra německého vlivu předmětem diskusí. Podrobněji se vlivem němčiny zabýval např. Povejšil 1988; 1994; Trost 1963; Newerkla 2011 a Berger 2008.

103 Vlivu latiny na starou a střední češtinu se podrobněji věnuje zejména Bauer 1972; Curtius 1998; Čejka 1995; 1998; Čejka – Šlosar – Nechutová 1991; Lešnerová 2005; Silagiová 1999; Vařeková 2000; Vidmanová 1998; Vlášek 1970; Žaža 2010.